

Linguistic and Stylistic Features of Idiomatic Expressions in the Works of Shukur Xolmirzayev

Termiz State University, 2nd-year student

Choriyev Nurbek Jumanazar o'g'li

Annotation: This article explores the linguistic and stylistic features of idiomatic expressions characteristic of the works of Shukur Xolmirzayev, and also discusses the role and significance of phraseological units in the writer's works. The main goal of this study is to convey the essence of this masterpiece to readers and make a small contribution to the field of literary studies.

Keywords: phrase, emotional-expressive, linguistic and artistic features, lively speech, character of the hero, semantics, individual style, national flavor, imagery.

Shukur Xolmirzayev asarlarida iboralarning lingvistik va badiiy xususiyatlari

Termiz davlat universiteti 2-kurs talabasi

Choriyev Nurbek Jumanazar o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada Shukur Xolmirzayev ijodiga xos iboralarning lingvistik va badiiy xususiyatlari ochib berilgan, shuningdek, frazeologizmlarning yozuvchi ijodidagi o'rni va ahamiyati haqida so'z yuritildi. Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi ushbu durdona asarning asosini o'quvchilarga yetkazish hamda adabiyotshunoslik sohasiga oz bo'lsa-da hissa qo'shishdir.

Kalit so'zlar: ibora, emotsional-ekspressiv, lingvistik va badiiy xususiyatlar, jonli so'zlashuv, qahramon xarakteri, semantika, individual uslub, milliy kolorit, obrazlilik.

Аннотация: В статье раскрываются лингвистические и художественные особенности фразеологизмов, характерных для творчества Шукура Холмирзаева, а также рассматривается роль и значение фразеологизмов в творчестве писателя. Основная цель данного исследования — донести до читателей суть этого шедевра и внести хотя бы небольшой вклад в область литературоведения.

Ключевые слова: фраза, эмоционально-экспрессивные, лингвистические и художественные особенности, живая речь, характер персонажа, семантика, индивидуальный стиль, национальный колорит, образность.

Shukur Xolmirzayev asarlari o‘zbek nasrida tilning tabiiyligi, xalqona ruh va obrazlilikni mujassam etgani bilan ajralib turadi. Uning ijodida iboralar (frazologizmlar) nafaqat nutqni bezash vositasi, balki qahramon xarakterini ochish, muhitni jonlantirish va badiiy ta’sir kuchini oshirishda muhim lingvistik va estetik funksiyani bajaradi.

Iboralarning lingvistik xususiyatlari:

Birinchiidan, yozuvchi asarlarida iboralar ko‘pincha xalq tilidan, jonli so‘zlashuv nutqidan olinadi. Bu esa matnning tabiiyligini oshiradi. Masalan, oddiy xalq orasida qo‘llanadigan “ko‘ngli tog‘day ko‘tarildi”, “yuragi siqildi”, “ko‘ziga dunyo tor ko‘rindi” kabi iboralar orqali qahramonning ichki kechinmalari aniq ifodalanadi. Tubanda iboralarning izohi va qay tarzda qo‘llanilishidan misollar keltiramiz:

Achchig‘i chiqmoq – ishining qattiq g‘azablanishi, jahl qilishi yoki asabiylashishi holatini bildiradi. Iboraning asosiy ma’nolari:

1. G‘azablanmoq: Biror narsa yoki voqeadan qattiq norozi bo‘lish.
2. Jahli chiqmoq: Kayfiyati buzilib, o‘zini tutolmay qolish.
3. Tutaqymoq: To‘satdan va kuchli asabiylashish.

(Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 1-jild. 16-betdan)

Dili yorishmoq – ko‘ngli ko‘tarilmoq, kayfiyati yaxshilanmoq yoki ruhiy xotirjamlikka erishmoq ma’nolarini anglatadi.

1. Xursand bo‘lish: g‘am-anduhdan keyin ko‘ngli yorishib, xushnud holatga kelish.
2. Umid paydo bo‘lishi: biror mushkul vaziyatda yechim topilganda yoki yaxshi xabar eshitilganda paydo bo‘ladigan ichki yengillik.

3. Bahramand bo‘lish: Chiroyli manzara, yoqimli suhbat yoki san’at asaridan zavqlanib, ruhiyati tetiklashish.

(Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 1-jild. 31-betdan)

Hafsalasi pir bo‘lmoq – o‘zbek tilida biror narsadan yoki kimsadan ko‘ngli qolish, umidi uzilish yoki qiziqishi so‘nishini anglatadi. Bu ibora odatda quyidagi holatlarda ishlatiladi:

1. Umidning uzilishi: Kutilgan natija bo‘lmaganda yoki ishonch oqlanmaganda.
2. Ishtiyoqning so‘nishi: Biror ishga bo‘lgan qiziqish yoki intilish yo‘qolganda.
3. Ko‘ngil qolishi: Biror kishining xatti-harakatidan ranjiganda yoki undan kutgan narsasini topolmaganda.

(Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 1-jild. 3-betdan)

Ikkinchidan, iboralar semantik jihatdan boy va ko‘p qatlamli ma’noga ega. Ular ko‘pincha bevosita ma’nodan tashqari ko‘chma ma’noni ham ifodalaydi. Shu orqali yozuvchi qisqa ifoda bilan chuqur mazmuni berishga erishadi. Masalan:

Jon kirmoq – tetiklashish, jonlanish yoki biror narsaning qayta kuchga kirishini anglatadi. Bu ibora quyidagi holatlarda qo‘llanadi:

1. Tetiklashish va madorga kelish: Charchagan, kasal yoki holsizlangan odamning o‘ziga kelishi, quvvatga to‘lishi. (Masalan: “Bir piyola issiq choy ichib, tanasiga jon kirdi”).
2. Faollashish: Biror joyda yoki ishda harakatning kuchayishi, jonlanish paydo bo‘lishi. (Masalan: “Bahor kelishi bilan qishloqqa yana jon kirdi”).
3. Xursand bo‘lish: G‘amgin holatdan chiqib, kayfiyati ko‘tarilishi.

(Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 1-jild. 3-betdan)

Junbishga kelmoq – kitobiy va badiiy uslubda ko‘proq ishlatilib, biror narsaning harakatga kelishi, tebranishi yoki kuchli hayajon holatiga tushishini anglatadi. Bu ibora quyidagi holatlarda qo‘llanadi:

1. Harakatga kelish: Sokin turgan narsaning kutilmaganda qimirlashi yoki jonlanishi. (Masalan: “Bahor nafasi bilan butun tabiat junbisha keldi”).

2. Kuchli hayajon: Inson ruhiyatidagi kuchli to‘lqinlanish, jo‘shqinlik yoki ehtiros. (Masalan: “Uning qalbi quvonchdan junbisha keldi”).

3. G‘alayon yoki qo‘zg‘olon: Katta bir guruhning yoki xalqning biror voqea sababli harakatga tushishi, oyoqqa turishi.

(Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 1-jild. 71-bedan)

Ko‘zdan yo‘qolmoq – biror narsa yoki kimsaning ko‘rinmay qolishi, uzoqlashishi yoki g‘oyib bo‘lishini anglatadi. Bu ibora asosan quyidagi holatlarda ishlatiladi:

1. G‘oyib bo‘lish: Biror narsaning kutilmaganda yoki asta-sekin ko‘rinish maydonidan chiqib ketishi.

2. Uzoqlashish: Biror kishi yoki ulovning uzoqqa ketib, ko‘zga tashlanmay qolishi.

3. Ketish (buyruq ma’nosida): Biror kishiga darhol ketishini, ko‘ziga ko‘rinmasligini qat’iy talab qilish (Masalan: “Ko‘zimdan yo‘qol!”).

(Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 1-jild. 58-bet)

Uchinchidan, yozuvchi iboralardan individual uslub yaratishda foydalanadi. Ba’zan u mavjud iboralarni o‘zgartirib, yangi ohang beradi yoki kontekstga moslab yangicha ma’no yuklaydi. Bu esa uning til ustidagi mahoratini ko‘rsatadi. Misol uchun:

Ko‘ngli yumshamoq – insonning g‘azabi, qattiqqo‘lligi yoki xafagarchiligi pasayib, rahm-shafqat, mehr yoki kechirimlilik hissi uyg‘onishini anglatadi. Bu ibora asosan quyidagi holatlarda ishlatiladi:

1. Araz yoki g‘azabning ketishi: Biror kishidan xafa bo‘lib yurgan odamning unga nisbatan adovati so‘nib, kechirishga tayyor bo‘lishi.

2. Rahm-shafqat uyg‘onishi: Birovning chorasiz ahvolini, yig‘isini yoki uzrini ko‘rib, unga nisbatan ichki iliqlik va achinish his qilish.

3. Qattiqqo‘llikning yumshashi: Qat’iy turib olgan odamning yon berishi, ko‘nishi. (Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 1-jild. 58-betdan)

Mukka tushmoq – biror ishga butun borlig‘i bilan berilish, haddan tashqari ruju qo‘yish yoki biror narsaga qattiq berilib ketishni anglatadi. Bu ibora asosan quyidagi holatlarda ishlatiladi:

1. Haddan tashqari berilish: Biror mashg‘ulot yoki ishni boshqa narsalarni unutgan holda, tinimsiz bajarish.

2. Ruju qo‘yish: Biror zararli yoki foydali odatga (masalan, o‘yinga, kitobga yoki ishga) juda qattiq bog‘lanib qolish.

3. G‘ayrat ko‘rsatish: Bor kuchini va vaqtini faqat bitta maqsadga yo‘naltirish.

(Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 1-jild. 8-betdan)

Qo‘ygani joy topmaslik – kutilmagan katta xursandchilik, hayajon yoki kimgadir bo‘lgan cheksiz hurmat-ehtiromni ifodalash uchun ishlatiladi. Bu ibora asosan quyidagi ikki holatda qo‘llanadi:

1. Haddan tashqari shodlanish: Biror xushxabardan yoki yutuqdan boshi ko‘kka yetib, o‘zini qayerga qo‘yishni bilmay qolish. (Masalan: “Farzandli bo‘lganini eshitib, suyunganidan o‘zini qo‘ygani joy topolmay qoldi”).

2. Yuksak izzat-ikrom ko‘rsatish: Aziz mehmonni yoki qadrdon insonni shunchalik hurmat qilishki, unga eng yaxshi sharoitlarni yaratishga intilish. (Masalan: “Mezbonlar uzoqdan kelgan mehmonni qo‘ygani joy topishmasdi”).

Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 1-jild. 48-bet.

Iboralarning badiiy xususiyatlari:

Badiiy jihatdan iboralar asarda obrazlilikni kuchaytiradi. Xolmirzayev qahramonlari ko‘pincha oddiy odamlar bo‘lgani uchun ularning nutqida ishlatilgan iboralar ularning ijtimoiy kelib chiqishi, dunyoqarashi va ruhiy holatini ochib beradi.

Ruhi tushmoq – insonning kayfiyati yomonlashishi, g‘ayrati so‘nishi yoki umidsizlikka tushib, irodasi bo‘shashishini anglatadi. Bu ibora asosan quyidagi holatlarda ishlatiladi:

1. Tushkunlikka tushish: Omadsizlik yoki noxush xabar tufayli ichki jo‘shqinlikning yo‘qolishi.
2. Umidsizlik: Biror ishning o‘xshamasligini sezib, unga bo‘lgan ishtiyoqning so‘nishi.
3. Ma‘naviy sinish: Qattiq tanqid yoki ruhiy zarba natijasida o‘ziga bo‘lgan ishonchni yo‘qotish.

(Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 1-jild. 85-betdan)

Ta‘bi tirriq bo‘lmoq – insonning kayfiyati juda yomonlashishi, asabiylashishi yoki biror narsadan qattiq ranjib, xunob bo‘lishini anglatadi. Bu ibora asosan quyidagi holatlarda ishlatiladi:

1. Kayfiyatning buzilishi: Kutilmagan noxush xabar yoki muammo sababli xushnudlikning yo‘qolishi.
2. Asabiylashish: Biror kimsaning gap-so‘zi yoki harakati tufayli jahl chiqishi va dildagi xotirjamlikning yo‘qolishi.
3. Ko‘ngil g‘ashligi: Ishlari o‘xshamasligi natijasida o‘zini noqulay va g‘amgin his qilish.

(Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 1-jild. 57-betdan)

Terisiga somon tiqmoq – kimgadir juda qattiq jazo berish, uni ayovsiz qiynash yoki qattiq adabini berishni anglatadi. Bu ibora tarixiy asosga ega bo‘lib, qadimda ba‘zi zolim hukmdorlar dushmanlarini qatl etib, terisini shilib, ichiga somon tiqtirib, xalqqa ibrat sifatida osib qo‘yishgan. Hozirgi kunda bu ibora majoziy ma‘noda qo‘llanadi:

1. Qattiq jazolash: Biror aybi yoki xatosi uchun kishini ayovsiz jazolash.
2. Adabini berish: Kimnidir qattiq qo‘rqitish yoki unga unutilmas dars berish.

3. Tahdid qilish: “Seni shunday jazolaymanki, pushaymon bo‘lasan” ma’nosida do‘q-po‘pisa qilish.

(Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 1-jild. 5-betdan)

Yana bir muhim jihat — iboralar orqali milliy kolorit yaratiladi. Yozuvchi o‘zbek xalqining mentaliteti, urf-odati va hayot tarzini aynan shu til birliklari orqali jonli tasvirlaydi. Natijada o‘quvchi asarni o‘qir ekan, nafaqat voqeani, balki muhitni ham his qiladi. Shuningdek, iboralar emotsional-ekspressiv bo‘yoqni kuchaytiradi:

Chuv tushmoq – birovning aldoviga uchrash, laqillab qolish yoki biror ishda qattiq adashib, zarar ko‘rishni anglatadi. Bu ibora asosan quyidagi holatlarda ishlatiladi:

1. Aldanib qolish: Kimningdir yolg‘on gaplariga ishonib, boridan ayrilish yoki noqulay ahvolga tushish.

2. Lafzida turmaslik: Kelishilgan ishda ikkinchi tomon o‘z va’dasini bajarmay, birinchi tomonni qiyin ahvolda qoldirishi.

3. Zarar ko‘rish: Savdo-sotiq yoki bitimlarda kutilgan foyda o‘rniga katta yo‘qotishga uchrash.

(Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 1-jild. 61-betdan)

Chuchvarani xom sanamoq – biror ishning natijasiga hali erishmasdan turib, xomxayollarga berilish yoki vaziyatni noto‘g‘ri baholashni anglatadi. Bu ibora asosan quyidagi holatlarda ishlatiladi:

1. Xomxayollarga berilish: Hali amalga oshmagan ishni bitdi deb hisoblab, undan keladigan foydani hisoblab yuborish.

2. Vaziyatni noto‘g‘ri baholash: To‘siqlarni hisobga olmay, hamma narsa oson ko‘chadi deb o‘ylash.

3. Shoshqaloqlik: Natija aniq bo‘lmasidan turib xulosa chiqarish.

(Shukur Xolmirzayev. Saylanma. 1-jild. 52-betdan)

Xulosa qilib aytganda, Shukur Xolmirzayev asarlarida iboralar lingvistik jihatdan boy, semantik jihatdan chuqur va badiiy jihatdan nihoyatda ta'sirchan vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular yozuvchi uslubining ajralmas qismi bo'lib, asarlarning xalqchilligi, hayotiyliigi va estetik qimmatini oshiradi. Xolmirzayev iboralardan foydalanish orqali o'zbek tilining go'zalligini, imkoniyatlarining kengligini va badiiy ifoda kuchini yorqin namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Холмирзаев Шукур. Танланган асарлар: Ҳикоялар. –Т.: “Шарк”2009.
2. Танланган асарлар: Ҳикоялар. –Т.: “Шарк”2020.
3. То'хта Boboyev. Adabiyotshunoslik asoslari. O'zbekiston nashriyoti. Toshkent-2002.
4. Dilmurod Quronov. Adabiyotshunoslikka kirish . Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. Toshkent- 2004.